

vome zavjetu, osobito o Isusovu primjeru i zapovijedi ljubavi, o zlatnom pravilu i Pavlovu nauku o savjesti kršćana i nekršćana. Druga tema nosi naslov: Kršćanska prošnja za kruh naš i zalaganje religije za okoliš u kojoj se ističe solidarnost kršćana s oskudnima i važnost uključivanja katolika u zalaganje religija za zdrav okoliš kao za zajednički svijet svih ljudi. Treća tema donosi stavove prvih kršćana prema židovima, problem uvećavanja njihove krivnje u svezi s Isusovom osudom na smrt, i umanjivanje one Pilatove. Sve tri ove teme ne samo da su suvremene nego su obojene i autorovim zanimanjem za dijalog kršćanstva i drugih religija, kršćanstva i svijeta, te odnosa kršćanstva i čovjekova okoliša.

Osnovne značajke metode i pisanja dr. Zovkića jesu zacijelo jednostavnost izlaganja, dobar uvid u najznačajniju egzegetsku literaturu, komparativni pristup u analizi teksta te davanje dostatnoga broja informacija o vremenu, običajima ili pak prostoru za koji se vezuje pojedina biblijska zgodna. U egzegetskim je člancima prisutna temeljita lingvističko-semantička analiza pojedinih biblijskih pojmova koji su važni za dublje shvaćanje pojedine biblijske perikope ili teme.

Ono što osobito krasi dr. Zovkića u obradi pojedinih egzegetskih tema svakako je zrela odmjerjenost u teološkim stavovima spram šarolikoga i često oprečnoga mišljenja bibličara. Potrebno je skrenuti pozornost na to s kojom smirenošću i strpljenjem dr. Zovkić pristupa pojedinoj tekstu i manirom otmjena znanstvenika razvezuje zapetljane čvorove biblijske poruke. Ne koristi se velikim riječima niti jednostranim i apsolutnim sudovima, a niti uopće prejakim tvrdnjama. Posvuda se iz izlaganja uočava kako je prof. Zovkić s jedne strane otvoren i uvažava nova dostignuća egzegetske znanosti te se koristi širokim spektrom novije egzegetske literatu-

re, a s druge strane temeljito mjeri preuzeta mišljenja i na spretan način ugrađuje u građevinu vlastite interpretacije teksta. No isto se tako ne libi navesti i neka novija razmišljanja koja predstavljaju značajan pomak u teološkom i egzegetskom razmišljanju, osobito na ovim našim prostorima.

Djelo u svakom pogledu predstavlja *značajan prinos egzegetskoj literaturi* na skromnom nebu hrvatske teološko-egzegetske misli i predstavlja osobito važan iskorak u istraživanju prvenstveno Trećega evanđelja, a onda i Djela apostolskih. Svojim laganim, neusiljenim, gotovo pripovjedačkim načinom izlaganja, naspram inače suhoparnih egzegetskih pristupa, knjiga odiše čitljivošću i razumljivošću, teološkom jasnoćom i mnoštvom važnih kako jezičnih, tako i društveno-povijesnih informacija iz vremena Isusova djelovanja i nastanka evanđelja.

Zbog svega toga ovo je djelo prikladno za dublje poniranje u Isusovu poruku ne samo za one koji se profesionalno bave egzegezom nego jednako tako ono je primjereno i preporučljivo kako za studente teologije koji izučavaju biblijsku poruku i koji se vježbaju u egzegetskim metodama u pristupu biblijskome tekstu, tako i za one koji djeluju na pastoralnom području a osjećaju potrebu dubljega ulaženja u biblijske tekstove i njihovo tumačenje za ljude ovoga vremena.

Božo Lujić

s. Rebeka Jadranka ANIĆ, *Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*. Split, Franjevački institut za kulturu mira, 2003. Stranica 502.

U predmoderno doba čovjek je imao neposredan odnos prema onim izvanjskim

stvarnostima, kao što su Bog, društvo, Crkva i određene vrednote. Zbog toga neposrednog odnosa s izvanjskim datostima predmodernog čovjeka mogli bismo nazvati »hijerarhijskim čovjekom« – »homo hierarchicus«. Pojam »homo hierarchicus« označava čovjeka, koji sebe ne traži i ne pronalazi u sebi samome, već u tradiciji ili kulturi koja mu prethodi, tj. u onome objektivnom, koje mu daje određeno mjesto u postojećoj hijerarhiji zbilje. Tako je »homo hierarchicus« određen rangom i staležom, a ne vlastitim projektom. Objektivno nije u njegovoj vlasti te on ne može raspolagati njime, jer je ono božanskoga ili njemu nedohvatljivoga reda. Stoga »homo hierarchicus« vjeruje objektivnoj strukturi zbilje i tome objektivnom pridaje odlučujuću ulogu.

U moderno doba čovjek nije više »homo hierarchicus«, već »homo modernus«. »Homo modernus« ili moderni čovjek tumači sebe i cijelu zbilju na temelju teoretsko- praktičnog razumskoga prosuđivanja i na temelju svoje autonomne slobode. Iz toga slijedi da određene stvarnosti nisu više bitne, jer se nalaze u neposrednome odnosu spram tradicije, religije ili općenito kulture. »Homo modernus« ne niječe im važnost i objektivnost, ali one moraju biti posredovane čovjekom, tj. kroz prizmu njegova razuma i slobode. Mogli bismo reći da za modernoga čovjeka cjelokupna stvarnost prestaje biti neposredno božanska, nego prije svega stvorena i ljudska stvarnost. Odnosno, ona tek posredno (preko razuma i slobode) treba dokazati svoju božanstvenost ili svoju opravdanost za čovjeka.

Postmoderni razdoblje, u kojemu se mi nalazimo, definira na drugačiji način čovjeka i njegov odnos prema zbilji. Pojednostavljeno rečeno, postmoderni je čovjek »homo aestheticus«. Dok je moderni čovjek nastojao na temelju već unaprijed definiranoga razuma i slobode posredova-

ti određene vrednote, postmoderni čovjek potpuno slobodno i neposredno određuje ono što je za njega bitno i obvezujuće. Ne postoji više nešto opće, kojemu bi se svi trebali prikloniti i koje bi se trebalo posredovati. Postoji samo partikularno, lokalno, zemljano, konkretno i jedino na osnovu tih datosti moguće je govoriti o općenitome ili o nečem obvezujućem. Tako postmoderni čovjek, kao zemljani i fragmentarni čovjek, neposredno estetizira i oblikuje zbilju poput potpuno slobodnoga demijurga. On nije unaprijed određeni čovjek, nego poput Ulricha iz Musilova romana »Čovjek bez svojstava« čovjek mogućnosti.

Ovo kratko tumačenje triju navedenih razdoblja može nam pomoći da razumijemo pojavu feminizma ili ženskoga pitanja u društvu i u Crkvi. Unutar predmodernoga doba ženi je bilo već unaprijed zadano mjesto. Patrijarhalno hijerarhijsko društvo unaprijed je odredilo mjesto ženi. To se mjesto obrazlagalo božanskom odlukom ili božanskim iskonom cijele zbilje. U predmodernosti žensko pitanje nije ni moglo nastati, jer je bilo već unaprijed odgovoreno. Modernost, naprotiv, omogućuje žensko pitanje. »Homo modernus« želi posredovati sve one predane vrednote, pa tako i značenje i ulogu žene u društvu. U modernosti počinje se na drugačiji način i vrlo intenzivno razmišljati o ženi. No, pravo žensko pitanje opet nije moglo nastati, jer se postavljalo, kako već istaknismo, na temelju već unaprijed definiranoga razuma i slobode. Uz to, to su pitanje postavljali i na nj davali odgovor isključivo muškarci. Tek u postmoderni možemo govoriti o pravome ženskom pitanju, jer to pitanje postavljaju sada same žene. Kako već vidjesmo, u postmoderni svi su ljudi sada zemljani i svi su ljudi mogućnosti, tako da i žene dobivaju pravo na izričaj svoje vlastite zemljanosti i svojih vlastitih mogućnosti. Dugo odbacivano zemljano, konkretno,

partikularno i lokalno, odnosno sve rubne stvarnosti počinju dobivati svoje značenje, započinju progovarati o sebi. Na taj način te rubne stvarnosti zapravo govore o samoj zbilji, koja u sebi uključuje rubove, te jedino po njima može biti ispravno i cjeloviti-je tumačena.

Nije teško ne primijetiti da se i Crkva odnosila prema ženi u skladu s navedenim razdobljima. U predmoderno doba, koje bismo s obzirom na europsko društvo mogli smjestiti od Kristova rođenja pa sve do kasnoga srednjeg vijeka, Crkva je također bitno hijerarhijski uređena. U strogo hijerarhijskoj Crkvi uloga žene bila je vječno božanski određena. S modernošću hijerarhijska se struktura još više utvrđuje, a time i uloga žene u Crkvi i društvu, kako to vidi Crkva. Anticrkvene misli u europskome društvu 18. i 19. stoljeća uvjetovale su da se Crkva još više povuče pred utjecajem takvoga društva. Stoga su sva zbivanja unutar toga društva, pa tako i tek nastajuće žensko pitanje, promatrana u suprotnosti s naukom i naravi same Crkve. S Drugim vatikanskim saborom Crkva se počinje otvarati svijetu i ne promatra modernoga čovjeka više kao opasnoga za Crkvu, nego kao pravoga partnera za dijalog. U tom kontekstu Crkva je počela pozitivnije vrednovati žensko pitanje, a teologija se konačno počela baviti ženama, tj. nastala je feministička teologija. Tako unutar postkoncilske pluralističke teologije i feministička teologija dobiva svoje mjesto.

Upravo to novo lice Katoličke Crkve na II. vatikanskome saboru te novonastalo žensko pitanje u postkoncilskoj teološkoj misli omogućili su i pojavu izvrsne knjige dr. s. Rebeke Jadranke Anić, »Više od zadanoga«. Knjiga s. Rebeke Anić prva je sustavna i opsežna knjiga o ulozi žena u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću. Knjiga je vrijedna ne samo zbog skupljenoga i protumačenoga povijesnoga materijala o že-

nama u Crkvi u Hrvatskoj, već prije svega što u njoj možemo primijetiti problematiku triju navedenih povijesnih razdoblja.

Svoj istraživački rad Rebeka Anić dijeli u tri vremenska odsjeka: predkomunističko (1900.-1945.), komunističko vrijeme (1945.-1989./90.) i vrijeme demokracije (1991.-1999.). S. Rebeka s pravom ne dijeli to razdoblje na predsaborsko, saborsko i posaborsko, jer je Crkva bila bitno zaokupljenija problemom komunizma, nego ostvarivanjem smjernica Sabora. U skladu s takvim položajem Crkve u komunizmu i crkveno je tumačenje uloge žena bilo bitno određeno komunizmom i njegovim shvaćanjem žene u društvu.

S. Rebeka iscrpno pokazuje da su žene u Crkvi u predkomunističkome razdoblju bile aktivne i dobro organizirane (vrlo razvijeni ženski katolički pokreti). No, u tome razdoblju prevladava teorija komplementarnosti/subordinacije žena. Tu se zapravo primjećuje da se u Crkvi u predkomunističkome vremenu izmjenjuju predmoderna i moderna svjetonazori, a time i predmoderna i moderna tumačenja uloga žene u Crkvi. Razlog izmjene jedne i druge paradigme u interpretaciji uloge žena jest opasnost modernizma, kojemu se Katolička crkva suprotstavljala. Opis uloge žena, »komplementarnost/subordinacija«, zapravo odgovara predmodernom hijerarhijskome svjetonazoru, u kojemu je žena bila hijerarhijski i božanski subordinirana muškarcu. Tako katoličke ženske udruge u predkomunističkome razdoblju preuzimaju predmoderno paradigmu protiv modernizma. Ali, istovremeno pod utjecajem te iste modernosti počinju govoriti i pisati o sebi. U tome se vidi pomak od predmoderne prema modernoj paradigmi, tako da terminologija »komplementarnost/subordinacija« izvrsno sažima svu problematiku Crkve u Hrvatskoj u predkomunističkome razdoblju.

U vremenu komunizma paradigma »komplementarnost/subordinacija« proširena je sada paradigmom »komplementarnost/polaritet«, kako to ističe s. Rebečka. Crkva je bila s razlogom zaokupljena preživljavanjem i borbom protiv komunističkoga režima, tako da su smjernice vatikanskoga sabora bile vrlo teško ostvarivane. Komunističke napredne feminističke teorije nisu bile prihvatljive, jer su bile izričaj antikršćanskoga i antikatoličkoga režima. Isto tako, Crkva u komunizmu, budući joj je bio onemogućena izmjena misli s ostalim Crkvama u demokraciji, u kojima žensko pitanje i feministička teologija dobivaju sve više na važnosti, nije mogla prihvatiti nova tumačenja uloge žena u Crkvi. S. Rebeka Anić ukazuje na to kako je komunističko razdoblje zapravo pripomoglo gotovo potpunome iščeznuću ženskih organiziranih udruga i osiromašenju prisutnosti žena u javnom crkvenome diskursu. Teorija »komplementarnost/polaritet«, koja je već tada u feminističkim teorijama relativizirana i nadiđena drugim teorijama (npr. jednakost, reciprocitet), ostaje jedina paradigma u interpretaciji uloge žena u Crkvi. Ona je bila prihvatljiva Crkvi, jer se može odlično uklopiti u hijerarhijsku predmodernu paradigmu. Komplementarnost bi tu značila isticanje i utvrđivanje razlika, koje daju dojam da su vječne i bogomdane.

U vremenu demokracije, ističe autorica knjige, Crkva nastavlja s teorijom komplementarnosti. Dok su feminističke teorije za vrijeme komunizma bile neprihvatljive zbog bezbožnosti te iste ideologije, u vremenu demokracije Crkva u Hrvatskoj zatvara se modernim feminističkim teorijama zbog negativnoga stava spram tzv. »truloga Zapada«. Sama riječ feminizam dobiva negativan prizvuk. Crkva u Hrvatskoj vidi u postmodernome feminizmu određeni svjetonazor koji želi relativizirati ili

ugroziti narav Crkve i hrvatske žene. Stoga se i dalje gotovo jedino govori o teoriji komplementarnosti, koja, kako već vidjemo, odgovara hijerarhijskoj predmodernoj interpretaciji žena. Kao što su u predkomunističkome razdoblju ženske udruge bile organizirane protiv modernizma, danas se čini da Crkva želi organizirati žene samo zbog suprotstavljanja postmodernizmu: »U razdoblju demokracije preporuča se *novi feminizam* Ivana Pavla II.: očuvanje ženske naravi, komplementarni odnos među spolovima, borba protiv pobačaja. Između predkomunističkoga katoličkoga feminizma i novoga Papinoga feminizma u biti ne postoji velika razlika« (str. 440). Dakle, žene opet služe određenoj svrsi i viziji, bez da bi mogle samostalno progovoriti o sebi.

Na temelju vrijednoga istraživanja s. Rebeke Anić vidi se da je Crkva u Hrvatskoj glede ženskoga pitanja još uvijek u samim počecima. Upravo zbog toga knjiga s. Rebeke Anić predstavlja veliki poticaj na ponovno buđenje već pomalo zaspalog ženskoga pitanja u Crkvi, ali i u društvu. Crkva je pozvana da uđe u dijalog s modernim feminističkim teorijama, kako bi u dijalogu s njima mogla otkriti i kršćansku viziju žena. Crkvi, kao Kristovoj zaručnici, mora biti u interesu da ženama omogući slobodan i stvaralački odnos prema Kristu, po kojemu će žene otkriti svoje božansko i ljudsko poslanje.

S. Rebeka daje i konkretne prijedloge za ostvarenje mogućih promjena položaja žena u Crkvi. To su sljedeći: žensko pitanje u Crkvi treba biti priznato, žensko pitanje je crkveno pitanje, promjena unutarcrkvenih struktura, obogaćivanje Crkve feminističkim teorijama (teorija jednakosti u različitosti), razvoj teološke znanstvene djelatnosti o ulozi žena u Crkvi i u društvu, institucionalna prisutnost žena u crkvenim institucijama, povezivanje žena na raznim

razinama, prisutnost žena u crkvenome govoru. U skladu s naslovom knjige mogli bismo reći da su ti prijedlozi za Crkvu zaista »više od zadanoga«. No, Crkva je po svojoj naravi uvijek »više od zadanoga«, jer je ona ikona otajstvenoga zajedništva trojednoga Boga. Tako Crkva treba biti prostor, u kojemu će svako stvorenje, a time i žena, moći pred i u Bogu stvaralački ostvarivati onaj »božanski magis«, ono što uvijek nadilazi običnu ljudsku zadanost.

Vidjeli smo da sva tri razdoblja, predmodernost (»homo hierarchicus«), modernost (»homo modernus«) i postmodernost (»homo aestheticus«), predstavljaju određene vizije čovjeka pa tako i žena. Te su vizije za Crkvu i za žene u Crkvi u Hrvatskoj izazov. Možda bi žensko pitanje u Crkvi trebalo ići u smjeru povezivanja tih različitih paradigmi, koje su stvarno prisutne u bogatoj tradiciji Katoličke Crkve. Na to ukazuje i sama s. Rebeka Anić u posljednjim recima knjige: »Na kraju ovoga istraživanja moglo bi se reći: Nastavak postojećega nema budućnosti. To, međutim, ne znači da naslijeđenu predaju treba odbaciti. Premda se tu predaju ne može u svemu i uvijek opravdavati, iz nje se može učiti. U predaji se ujedno mogu naći građevne stvari za budućnost« (str. 456).

Ivica Raguz

Stjepan BALOBAN, Gordan ČRPIĆ (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004., 129 str.

Knjiga *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, objavljena u *Socijalnom nizu* koji je Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve (*Centar*) pokrenuo 2000.

godine, druga je u nizu knjiga sa *socijalnih susreta* mladih znanstvenika u organizaciji *Centra*. Na tim *susretima* studenti s postdiplomskog studija, znanstveni novaci i asistenti različitih profila raznih studijskih smjerova raspravljaju o temama koje se odnose na problematiku hrvatskog društva koje se nalazi u »procjepu« između *opterećene prošlosti* i želje za *europskom budućnošću*. U ovoj knjizi, kao plodu *susreta* pod naslovom *O solidarnosti i supsidijarnosti u hrvatskom društvu*, objavljen su dva pisana priloga koja osvjetljavaju problematiku solidarnosti i to prvenstveno s teološkog stajališta: *Neki tipični evanđeoski elementi solidarnosti* (Nikola Vukojaja), *Solidarnost u svjetlu socijalnog nauka Crkve* (Stjepan Baloban); dva priloga koja pokazuju važnost i značenje supsidijarnosti za razvoj modernog hrvatskog društva te odnose u Crkvi: *Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu* (Gojko Bežovan), *Supsidijarnost u Crkvi* (Bono Zvonimir Šagi); te *Izvešća iz radionica* sa dva susreta (Gordan Črpić).

Solidarnost i supsidijarnost aktualne su teme kako zbog sve veće globalizacije svijeta tako i zbog važnog demokratskog razvoja hrvatskoga društva te odnosa unutar Crkve i među vjerskim zajednicama.

Autor prvog članka nastojao je naznačiti neke tipične elemente evanđeoske solidarnosti, izvodeći na početku iz antropoloških pretpostavki biblijske korijene solidarnosti. Tako govori o solidarnosti u ontološkoj strukturi čovjekova bića koja proizlazi iz čovjekove stvorenosti *ex nihilo*. Donoseći neke specifične elemente biblijske i evanđeoske solidarnosti i to prvenstveno na temelju prispodobe o milosrdnom Samarijancu (usp. Lk 10,25-37), posebno se osvrnuo na sv. Franju, čovjeka prave evanđeoske djelotvorne solidarnosti, koji, kao najbolji izraz solidarnosti, naglašava pri-